

ВТОРОТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ – ИЗБОРИ, КОНСТИТУИРАНЕ И СЪСТАВ

Проф. д.и.н. Милко Палангурски

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Д-р Христина Христова

Дирекция „Държавен военноисторически архив“ – Велико Търново

Abstract. The Bulgarian parliamentary system came into being with the formation of the First National Assembly in the fall of 1879. Political inexperience, constitutional opposition, as well as disagreements between the monarch, parliament and executive led to the first political crisis in the country, which had several possible outcomes. Ultimately, the idea was embraced that it was necessary to seek the vote of the people once again, in order to strike a balance between the three disputing authorities. The young state administration managed to develop what was achieved and to provide conditions for Bulgarian citizens to successfully and democratically declare their intention.

The Second National Assembly was established after one general election and two additional elections were held for a period of one calendar year. The territorial scope of the electoral colleges was improved, and access to the polls and integrity of the electoral process were ensured. The vote took place in accordance with the Provisional Rules for the Election of Representatives to the First Ordinary National Assembly, adopted in April 1879. However, the election results unequivocally showed that the large voter turnout sought through them could not be achieved, and that the high electoral threshold on the first day of the vote was unrealistic and therefore necessary to be removed. Violations in the electoral process remained almost the same as those established during the vote for the previous Assembly, but quite frequently overexposed or neglected for political purposes. The electoral process related to the Second National Assembly triggered a rapid and definitive formation of the Liberals and Conservatives' party structures at both the national and regional levels.

Keywords: elections; parliament; parties; voter turnout

След създаването и приемането на Търновската конституция през 1879 г. новата българска държава започва да изгражда своите национални институции. С избора на княз Александър I за легитимен владетел и с формирането на първия кабинет създаването и функционирането на законодателната власт

се оказват от особено значение за политическата система. За краткия период на своето съществуване (един месец) първият парламент успява само да отговори на тронното слово, да гласува недоверие на кабинета и да уточни своя реален състав, без да има възможност да предприеме конкретни действия, свързани със законодателната модернизация на страната. Сред обществените среди, двореца и партиите започва да се формира мнението, че не е възможно страната да се управлява с тази конституция. Това е първият политически удар срещу конституционния режим, а настъпилата криза дава своето отражение върху обществото, тъй като на практика предвидените институции не успяват да заработят пълноценно почти година. Конституционният текст обаче дава възможност за решаване на кризата. Въпреки колебанията за процедурата, която трябва да се следва, княз Александър I и съветниците му поемат по единствения конституционен път – създаване на нов кабинет и насрочване на втори поредни генерални избори, които, от своя страна, да разсекат затегнатия възел от противоречия между дворец, парламент и изпълнителна власт.

* * *

Краткият живот на първия парламент поставя въпроса за конституционната процедура, особено при тежките дебати за нейното спазване и нестабилното ѝ според политическите фактори бъдеще. В указа за разпускане на събранията от 14 ноември 1879 г. държавният глава заявява, че извършва това, след „като взехме предвид, че вишегласието на Народното събрание, от как изрази недоверие към бившето Министерство, не е в състояние да състави ново Министерство, което, от една страна да отговаря на нашите възгледи и да представя достатъчни гаранции за добрий вървеж на работите в Княжеството и от друга страна, да има подкрепа на Народното събрание“. Следователно князът ясно мотивира своето действие с нуждата от подкрепа на избирателите за изпълнителната власт и съобразно с това е напълно коректен в юридическо отношение¹.

По замисъла на княза съставеният още същия ден нов кабинет на епископ Климент Бранички има „привременен“ характер и практически играе ролята на служебно правителство (Metodiev 2016, p. 18), което трябва да осигури демократични и признати от всички избори. Епископ Климент, Т. Икономов и Ив. Гешов са трите имена, които трябва да дадат нов политически облик на властта (Petrov 1975, pp. 58 – 59). Епископът обаче става практически единственото ново лице в кабинета. Явно, целта на княза е да намери някакъв баланс в междупартийните дрязги, спокойно и свободно провеждане на изборите и помиряване на партиите (Gesheva 2013, pp. 216 – 218). Надежда за това дава миналото на министър-председателя, поел и управлението на просвещението. Неговото поведение, манталитет, биография и обществена дейност свързват с революционните и просветителските среди. Той е от малкото членове на висшия клир, стоящи близо до либералите (Petkov 2022, p. 47).

В Първото народно събрание е избран заедно с П. Р. Славейков в търновските околии и е в контакт и синхрон с групата около Ст. Стамболов.

Другите двама българи в правителството поемат по две министерства: Григор Начович – на външните работи и на финансите, а Димитър Греков – на правосъдието и на вътрешните работи (Manolova 1989, р. 38). Последното има ключово значение за изборния процес и затова князът приема сложна юридическа маневра. По препоръка и официален доклад на Д. Греков на 19 ноември за временно управляващ ведомството се назначава руснакът Владимир Роге, съветник в министерството. Тъй като той е чужд поданик и „не може да носи отговорност пред народното представителство“, обаче се приема да участва в заседанията на Министерския съвет само със съвещателен глас. Цялата отговорност за всичко ставащо в министерството се прехвърля на Д. Греков като министър *ad interim*².

Персонална промяна има, но кабинетът си остава консервативно оцветен (Gesheva 2013, pp. 216 – 217) и тази конфигурация не спомага особено за туширане на политическото напрежение, тъй като останалите двама министри – Д. Греков и Гр. Начович – са онова, което концентрира и олицетворява цялата либерална ненавист след случилото се в първия парламент. Както сполучливо свидетелства Симеон Радев, отгоре на това те вече са и „разярени“ от разпускането на Събранието (Radev 1973, р. 187), а Ст. Стамболов точно предвижда: „Пъдете ни слаби, ще Ви дойдем по-силни!“ (Marinov 1992, р. 131). Идването на Тодор Икономов като титулярен вътрешен министър не променя нищо съществено, тъй като той влиза в кабинета ден преди втората дата на изборите – 19 януари 1880 г.³ – и неговият неоспорим авторитет не води до какъвто и да е позитив за властта в хода на кампанията.

Съобразно Конституцията и чл. 6 и 19 от Временните правила за избиране на представителите за Първото обикновено народно събрание на 14 декември 1879 г. кабинетът насрочва генералните избори за предвидените в закона две поредни недели – 13 и 20 януари 1880 г.⁴. Всички срокове са спазени и остава предизборната кампания да предопредели поведението на избирателите. Да се провеждат избори посред зима и по време на коледния празничен цикъл, не е добра идея и като теория, и още по-малко като практика. Състоянието на стопанството, пътната мрежа и проблемът с разбойниците не са се променили особено спрямо първите избори през есента на 1879 г. – даже може да се каже, че общите условия и политическите нрави в страната се влошават. Освен това да разкарваш избирателите до избирателните гнезда в най-студените дни на годината, е невъзможна мисия дори за най-добрите агитатори (Irechek 1995, pp. 87, 94), а и либералите знаят от предходните избори, че ниската активност, особено в градските центрове, където все още доминират еснафските структури, им дава неоспоримо предимство.

Победилите, но изхвърлени от властта либерали имат универсално оправдание пред своите избиратели и не срещат трудности при определянето

на предизборна стратегия. За общественото мнение те са жертвата и затова спокойно очакват отново да получат доверието на гласоподавателите. Поради тази причина в цели региони не са открити никакви сведения за политическа борба (Raykinski 2002, pp. 32 – 33). Либералната мрежа от агитатори и дейци е на своето място, кандидатите практически са известни и единственото, което предстои, е да се напишат бюлетините, да се раздадат и да се доведат до урните достатъчен брой активни привърженици. Разбира се, либералната преса не пропуска яростно да атакува „развалините на едно разбито министерство“ – Греков и Начович, които са универсалното зло за либералите за разлика от министър-председателя (Stoyanov 1989, p. 28). Изборите се оказват поредният епизод, който дава силен тласък на организационното израстване на партията с нейни лидери, програма и местни структури.

Използваната от либералите реторика е добре позната – популизъм и заплахи. Пропагандира се нуждата от намаляване на данъците, избягване на военната повинност и издръжката на армията, а населението по селата се заплашва с въвеждането на „чокойски“ модел на земевладение по руски и румънски образец от „чорбаджиите-консерватори“ (Petkov 2022, pp. 54 – 55). От своя страна, консерваторите и правителството не правят агитация и трудно стигат до избирателите. Дори бележката на княза за липса на инициативност не ги изважда от политическия ступор, в който са изпаднали. Продължава да доминира идеята от времето на кабинета, оглавяван от Т. Бурмов, че администрацията не трябва да се меси във вота (Gesheva 2013, pp. 224 – 225). Всъщност единственото, което се предприема в посока разширяване влиянието на консерваторите, е опитът да се разцепи либералната интелигенция както на централно и регионално ниво, така и по всички ведомства (Marinov 1992, pp. 133 – 134).

Правят се редица назначения на уволнени преди това администратори с либерална линия на поведение, което се приема от министрите като основна причина за загубата на предходните избори. Доста наивната вяра, че фигури от ранга на П. Р. Славейков могат да променят своето политическо поведение с едно чиновническо назначение, е поредното доказателство, че консервативните водачи нямат особена яснота за настроенията в активните обществени среди. Разбира се, епископ Климент не е политически наивник, който да вярва само в „помирителния ефект“ (Radev 1973, p. 187). Той бързо забравя, или по-точно изживява илюзията, че е възможно конституционно управление без партии, и се ориентира към създаването на „средна партия“, която да концентрира в себе си умерените елементи от либералния и консервативния лагер. Спояващата идея на новата организация трябва да е програмата на кабинета (Gesheva 2013, p. 218). Това е един от първите, но не и последен опит в родната история за създаване на партия „отгоре“ с помощта на държавната администрация, влиянието на държавния глава и с използването на центра-

лизиращи методи. Колкото и невероятно да изглежда, българското общество не се поддава на тази идея. По-важното е, че ресурс за осъществяването ѝ не притежава дори целокупният консервативен лагер, който освен това е доста негативно настроен към нея. Либералите се оказват също толкова далеч от идеите на министър-председателя. Епископ Климент и Тодор Икономов остават неразбрани, с малки изключения, и всичко завършва с няколко заседания и разговори за помирение (Petkov 2022, pp. 58 – 59).

Съществува почти пълно историографско единодушие по въпроса, че епископ Климент действително се опитва да осигури свобода на вота. Първият историограф на кабинета обявява изборите за „свободни и без особени произшествия“ (Petrov 1975, p. 64). За него по време на изборния ден няма „насилия и груба намеса на властта“, липсват кандидати на администрацията и използването на полицейска и военна сила (Gesheva 2013, p. 225; Petkov 2022, pp. 56 – 57). Това единодушие и историографска идилия обаче не са напълно коректни. Не трябва да се забравя, че огромни части от североизточните окръзи продължават да се намират във военно положение и за втори път се провеждат избори при извънреден режим, при който гражданските власти са подчинени на военните, а разбойничеството продължава да набира размах. Месец преди вота кабинетът на епископ Климент се опитва да регулира сложните отношения между администрация, армия и граждани. Военните получават още по-големи права с цел окончателно да се ликвидира разбойничеството. През зимата на 1879 – 1880 г. повече от половината редовна българска армия постепенно се съсредоточава в региона. Набелязват се и се предприемат доста крути мерки не само към разбойниците, но по османска традиция и към населението, които също не дават окончателен и позитивен резултат (Yanchev 2006, pp. 61 – 63).

Съвсем логично това напрежение се отразява и върху изборния процес. В Силистра се стига до тежко законово нарушение – арестуване и измъчване с нагорещено желязо на 10 избиратели турци и смърт на един от тях, което довежда до разследване от страна на централната власт и до предаване на съд на представители на администрацията. Арести са извършени и в Бяла и Разград. Получени са сведения за оказван административен натиск върху турските избиратели, особено при раздаването или отнемането на бюлетини (Nazarska 1999, pp. 7 – 8). В административно отношение Вътрешното министерство извършва необходимото и отчита направените при първите избори грешки. В специално окръжно до губернаторите от 1 януари 1880 г. Вл. Роге отново повтаря всички постановления на Временните правила и дава възможност на местната администрация да ръководи изборния процес в рамките на закона, като са разписани всички нейни стъпки относно контрола, отчитането и провъзгласяването на изборните резултати. На губернаторите и на местната администрация е обяснено как трябва да действат, за да не се случват повече затрудненията на „бившето Народно събрание, когато проверяваше правилно ли са станали изборите“. Поз-

волява се да не се правят нови списъци от страна на общинските съвети, тъй като през есента те вече са били готови⁵. От данните, записани в протоколите, се вижда, че местната власт действително не прави нови списъци. В повечето случаи броят на избирателите съвпада с този от есента, като в някои околии същевременно са прибавени навършилите 21 години⁶.

Местната администрация се възползва от натрупания опит през есента на 1879 г. при новото райониране на страната в изборни колегии. За I ОНС гражданите гласуват в 106 места, а за II ОНС страната е разделена на 99 околии. Повечето от тях се повтарят с тези от 1879 г., но има и сливания, новосъздадени структури и промяна в центровете за гласуване, като се вземат предвид разстоянията между селищата, сградният фонд и интелектуалният потенциал, осигуряващ ръководството на вота. Избягва се наблюдаваното през 1879 г. двойно отчитане на резултатите по окръзи или по избирателни околии, което създава трудности на I ОНС и е причина за единственото касиране на народни представители. Този път почти всички избирателни околии имат ясни параметри и точен брой представители, които се избират в тях. Както Д. Греков, така и Вл. Роге и Тодор Икономов правят всичко възможно, за да се избегне неяснотата в резултатите преди свикването на парламента – нещо, което се наблюдава при Първото ОНС. Като способен администратор, Т. Икономов установява практиката да се оповестяват резултатите от изборите и избраните народни представители в „Държавен вестник“⁷. От този момент всички народни събрания работят по тези списъци при своето откриване и впоследствие уточняват своя състав. Възприема се принципът, че ако те има в списъка на министерството, то ти си депутат и преди окончателното утвърждаване или отхвърляне на избора.

С оглед на предизборната кампания и времето за провеждане на изборите ниската избирателна активност е съвсем логична. Нещо повече, съществуващото изискване за участие на една четвърт от избирателите в първия ден отново показва своята пълна несъстоятелност и нелогичност за българските условия. На 13 януари 1880 г. успешен вот обявяват само изборните бюра на 17 околии (17,17%), които излъчват 29 народни представители (16,95%), като освен това изборните резултати на част от тях по-късно не се приемат от парламента за действителни (Dnevniitsi 1880, pp. 50 – 150). Близкият процент по двата показателя не е случаен и показва тенденцията на негативно влияние на тази особеност върху избирателния процес, тъй като в първия парламент тези нива са съответно 26.4% и 33,3% (Palangurski 2023, p. 71). Това са достатъчно ясни показатели, за да се появи идеята, че тази практика трябва да се премахне от законодателната рамка.

В двата генерални избора до този момент се наблюдава още една интересна тенденция – в първия ден на вота изискуемите по закон нива от четвърт избиратели се достигат основно в административните райони, в които доминира турското малцинство, което е много по-склонно да участва като ко-

лективна сила. Затова и консерваторите се надяват, че след като станат ясни резултатите от 13 януари 1880 г., Събранието ще се напълни с „добри патриоти“ – надежда, която рухва следващата неделя, когато либералите отново получават смазващо предимство. Това поведение на избирателите мюсюлмани се обяснява по различен начин и високата активност обикновено се приписва на влиянието на властта или на желанието на избирателите от малцинството да имат свое сигурно представителство. Съществуват и разнопосочни оценки за ролята и мястото на депутатите турци в парламента и за тяхното влияние в регионалната политика. Така например в последната история на Шумен резултатите от изборите за II ОНС в окръга се коментират по следния начин: „... цената обаче е висока, защото от деветима депутати четирима са от турското малцинство“, а като техен недостатък е изтъкнато, че „гласуват винаги с мнозинството“, за да получат от властта определени средства за функциониране и съхраняване на религиозните храмове (Georgiev et al. 2019, p. 284). Странна логика, след като етническата характеристика на населението на окръга показва, че турците са доминиращ елемент – 67,9% (Statisticheskо byuro 1890, p. 4). Този процент предполага тъкмо обратното съотношение на избраните депутати, ако се извършва по етнически, а не по партиен признак. Фактът, че те участват в политическия живот на страната, се възприема по-скоро с позитивна насоченост, отколкото като признак за наличието на сериозен проблем. Високите нива на участие и резултатите само донякъде могат да се обяснят с административна манипулация и политическа пресметливост.

Няма как да се пренебрегне и отношението на малцинствата към княза, който се разглежда като политическа гаранция за техните права, което обяснява, от своя страна, влиянието на консерваторите сред турци и гърци. Пропуска се една важна подробност – мюсюлманското население и останалите малцинства разбират същността на политическата промяна в страната и приемат като естествени правата, които гражданите получават в резултат от Търновската конституция. Това се вижда при изборите за членове на Събранието за избор на първия княз в началото на април 1879 г. (още преди подписването на основния закон). От всички депутати мюсюлмани, които участват в УНС, отново е избран само един. Така посоченият от княз Дондуков елит на турското малцинство, съгласуван до известна степен с Османската империя, на практика е изцяло дезавуиран от избирателите. От този момент в парламента вече влизат водачи, излъчени от самото население. Това се случва и във II ОНС. Не трябва да се забравя, че представители на малцинствата участват и в изборната администрация. Анализът на Ж. Назърска показва, че дори в северозападната част на страната те са представени подобаващо в изборните бюра (Nazarska 1999, p. 7), което се наблюдава в още по-голяма степен в източната част (Dryanovski 2003, pp. 232 – 258), където дори има избирателни околии, ръководени от техни представители⁸. Няма как да не се подчертае, че губерниите с висока степен на

концентрация на малцинства и в двата избора – през есента на 1879 г. и през зимата на 1880 г. – имат еднакъв процент на участие на избирателите: 55% във Варненска и 36% в Русенска. Той е и най-висок в страната, тъй като другите две губернии също са с идентични резултати – 29% във Видинска и 22% в Търновска. Разлика в процентите се наблюдава само в Софийска – от 31% при първите избори на 21% при вторите, което се дължи на включването на избирателите от околиците, които са били под сръбска окупация (Sarafov 1885, р. 34).

Изборният резултат практически повтаря онова, което се случва и през есента на 1879 г. В публичното пространство започват да циркулират различни числа, но в общи линии, всички изследователи приемат излезлите в пресата сведения, че консерваторите са около 20, а либералите – 90 (Stoyanov 1989, р. 39). Загубата на консерваторите се оценява като „съкрушителна“ (Manolova 1989, р. 38), а победата на либералите – като „блестяща“ (Angelova 2011, р. 47) или „още по-голяма“ (Dimitrov 1991, р. 105). Логично, либералите приемат постигнатите резултати с приповдигнато настроение и с лозунги от типа „Народът избра пак същите представители. Живей, Конституцио!“. Не липсват вестникарски статии против консерваторите, както и язвителни думи към княз Александър I, на когото освен божията закрила се пожелават „дълъг живот“ и „благополучни успехи“ (Raykinski 2002, р. 33). Враговете на победителите са посочени, което предвещава високо ниво на противопоставяне при откриването на Събранието и е прелюдия към тежките политически битки в залата при утвърждаването на вота въпреки декларираното от председателя на парламента еднакво отношение към всички в залата (Dnevniitsi 1880, р. 25).

Историческата, политическата и персоналната съдба и поведение на народните представители дават възможност за едно сравнително точно определяне на партийната принадлежност на всеки от тях. Това трябва да се приема като моментна снимка за партийната принадлежност на даден депутат, защото възможността за партийен трансфер винаги е съществувала в българската действителност.

Таблица 1. Народни представители по околии и партийна принадлежност

№	ИМЕ	ИЗБИРАТЕЛНА ОКОЛИЯ	СТАТУТ НА МАНДАТА	ПАРТИЯ
	ГЕНЕРАЛНИ ИЗБОРИ 13.01. и 20.01.1880 г.			
1	Абибула Муфти ефенди	Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич)	утв.	КП
2	Азис Мевкузи Ефенди	Тетово, Рс	остав.	КП
3	Анастас В. Кутинчев	Ловеч	утв.	ЛП

4	Андрей Стоев Цанов	Попово	утв.	ЛП
5	Анко Цветанов	Бучино дервент (Бучин проход), Сф	утв.	ЛП
6	Анто Георгиев	Белимел	кас.	ЛП
7	Атанас Безирян (1)	Кула	утв./отк.	ЛП
8	Атанас Безирян (2)	Видин	утв.	ЛП
9	Атанас Игнатиев	Трън	кас.	ЛП
10	Атанас Каракашев	Оряхово	утв.	ЛП
11	Атанас Костов	Ракита, Пл	утв.	ЛП
12	Атанас Хранов	Дряново	утв.	ЛП
13	Ахмед ефенди Душубаклъ	Хърсово, Рз	утв.	КП
14	Ахмед Ефенди Терджуман	Романска, Сс	утв.	КП
15	Бекир Хасан ефенди	Русе	кас.	КП
16	Билял Хафъз	Силистра	утв.	КП
17	Васил Золотов	Габрово	утв.	КП
18	Васил Николаев Попович	Алфатар	утв.	КП
19	Васил Разсолков	Дупница	утв.	КП
20	Велико Петров	Варна, окр.	утв.	КП
21	Велко Костов	Бучино дервент, Сф	утв.	ЛП
22	Велчо Лилов	Бресте, Пл	утв.	ЛП
23	Ганко Иванов Семерджиев	Троян	утв.	КП
24	Гани Иванов Чернев (Арабов)	Завет, Рз	утв.	ЛП
25	Генч Зааде Мутиш	Терби (Капитан Петко), Шм	утв.	ЛП
26	Георги К. Болярски	Провадия	утв.	КП
27	Георги Вълчанов	Разград	кас.	КП
28	Георги Геров	Бяла, Рс	кас.	КП
29	Георги Живков	Сухиндол	утв.	ЛП
30	Георги Карапетров	Кюстендил	утв.	ЛП
31	Георги Кирков	Севлиево	утв.	ЛП
32	Георги Попов	Криводол, Вр	утв.	ЛП
33	Георги Стоянов	Арчар, Вд	утв.	ЛП
34	Георги Тишев (1)	Дерманци, Лч	утв.	ЛП
35	Георги Тишев (2)	Ловеч	утв./отк.	ЛП
36	Георги Цанков	Русе	утв.	КП
37	Григор Начович	Павел, Свищов	утв.	КП
38	Дави Кятиби Исмаил	Терби, Шм	утв.	КП
39	Димитър Анев	Стежерово, Свищов	утв.	ЛП
40	Димитър Бърнев	Завет, Рз	утв.	ЛП
41	Димитър Греков	Тутракан	кас.	КП

42	Димитър Иванов	Враца	утв.	ЛП
43	Димитър Кузманов	Сирищник, Сф	утв.	ЛП
44	д-р Димитър Моллов	Бреница, Оряхово	утв.	ЛП
45	д-р Йордан Брадел	Севлиево	утв.	ЛП
46	д-р Константин Стоилов	Преслав	остав.	КП
47	д-р Панталей Минчович	Гагаля (Николово), Рс	кас.	КП
48	д-р Стат Антонов	Батошево, Севлиево	утв.	ЛП
49	д-р Стоян Рафаилов Радославов	Смядово, Шм	утв.	КП
50	Драган Цанков	Свищов	утв.	ЛП
51	Драгне Стойчев	Млечево, Севлиево	утв.	ЛП
52	Евлоги Георгиев	Тетово, Рс	кас.	КП
53	Епископ Климент Браницки (1)	Преслав	утв./отк.	КП
54	Епископ Климент Браницки (2)	Плаково, Вт	утв.	КП
55	Еремия Гешов	Бохот, Пл	утв.	ЛП
56	Жоржо Момчев	Сухиндол	утв.	ЛП
57	Иван Данев	Желязна (Голяма Желязна), Лч	утв.	ЛП
58	Иван Драсов	Тетевен	утв.	ЛП
59	Иван Иванов	Лясковец	кас.	КП
60	Иванчо Николакев	Враца	кас.	КП
61	Иван Попвасилев	Старо село, Вр	утв.	ЛП
62	Иван К. Хорозов	Чукурово (Трапище), Рз	утв.	ЛП
63	Иван Д. Доспевски	Самоков	утв.	КП
64	Идризоглу Ахмед	Караагач (Брестак), Сс	утв.	КП
65	иконом поп Тодор Митов	София	утв.	КП
66	Илия Костов	Лясковец	утв.	КП
67	Йоно Спасов	Росоман, Сф	кас.	КП
68	Йордан Наумов(1)	Дупница	утв./отк.	ЛП
69	Йордан Наумов (2)	Брезник	утв.	ЛП
70	Йордан Тодоров (1)	Никопол	утв./отк.	КП
71	Йордан Тодоров (2)	Елена	утв.	КП
72	Йордан хаджи Иванов	Хаджиоглу Пазарджик	кас.	КП
73	Йосиф Ковачев	Кюстендил	утв.	ЛП
74	Калчо Симеонов	Габрово	оставка	КП
75	Къндю Иванов	Криводол, Вр	утв.	ЛП
76	Коста Коев	Лясковец	утв.	КП
77	Костаки Буюклиоглу	Варна	утв.	КП
78	Кънчо Жеков	Попово	утв.	ЛП

79	Лазар Дуков	Тестеджи (Житница), Вн	утв.	ЛП
80	Лука Павлов	Златица	утв.	ЛП
81	Марин Димитров Тихчев	Силистра	утв.	КП
82	Марко Вълчов	Ески Джумая (Търговище)	утв.	ЛП
83	Мехмед Ефенди	Беброво, Вт	утв.	КП
84	Мехмед Сали Байрактар	Хърсово, Рз	утв.	КП
85	Мехмед Х. Ибрахимов	Осман Пазар (Омуртаг)	утв.	КП
86	Минко Радославов	Кесарево, Вт	утв.	ЛП
87	митр. Григорий Русенски	Русе	утв.	КП
88	митр. Мелетий Софийски (1)	Кремиковци, Сф	кас.	КП
89	митр. Мелетий Софийски (2)	Ярлово, Сф	кас.	КП
90	митр. Симеон Преславски (1)	Балчик	утв.	КП
91	митр. Симеон Преславски (2)	Ясъ тепе (Ветрино), Вн	утв./отк.	КП
92	Михаил х. Русев	Ески Джумая	утв.	ЛП
93	Михалаки Колони	Ашиклар (Самуил), Сс	утв.	КП
94	Младен Цеков	Арчар, Вд	утв.	ЛП
95	Ненко Хранов	Радомир	утв.	ЛП
96	Никола Балкански	Върбица	кас.	КП
97	Никола (Колю) Върбанов	Кутловица (Монтана)	кас.	ЛП
98	Никола Михайловски	Елена	утв.	КП
99	Никола Мънков	Сухиндол	утв.	ЛП
100	Никола Недялкович	Лесичери, Вт	утв.	ЛП
101	Никола Тошков	Берковица	утв.	ЛП
102	Никола Сукнаров	Садина, Рз	утв.	ЛП
103	Николай Даскалов (1)	Самоков	утв./отк.	КП
104	Николай Даскалов (2)	Козлуджа (Суворово), Вн	утв.	КП
105	Нино Петров	Бреница, Вр	утв.	ЛП
106	Ниязи бей	Тутракан	кас.	КП
107	Осман ефенди	Кесарево, Вт	оставка	ЛП
108	Павел (Патю) Попов	Видраре, Сф	утв.	КП
109	Петко Горбанов	Кюстендил	утв.	КП
110	Петко Каравелов (1)	Търново	утв./отк.	ЛП
111	Петко Каравелов (2)	Видин	утв./отк.	ЛП
112	Петко Каравелов (3)	Кула	утв.	ЛП
113	Петко Каравелов (4)	Старо село, Вр	утв./отк.	ЛП
114	Петко Славейков (1)	Дряново	утв.	ЛП

115	Петко Славейков (2)	Търново	утв./отк.	ЛП
116	Петър Генчев	Орхание (Ботевград)	утв.	ЛП
117	Петър Манолов	Алфатар, Сс	утв.	ЛП
118	Петър Ненков Драгунски	Радомир	утв.	ЛП
119	Петър Станчев	Ловеч	утв.	ЛП
120	проф. Марин Дринов	Трън	кас.	неизв.
121	Райчо Каролев	Дряново	утв.	ЛП
122	Райчо Попов	Ломнидол (Ловнидол), Севл.	утв.	ЛП
123	Рангел Иванов	Кутловица	кас.	ЛП
124	Рангел Костов	Белоградчик	утв.	ЛП
125	Сава Иванов	Ракита, Пл	утв.	ЛП
126	Сава Илиев Сирманов	Батошево, Севл.	утв.	ЛП
127	свещ. Анто Виденов	Белоградчик	утв.	ЛП
128	свещ. Григорий Бобошевски	Кочериново, Сф	утв.	КП
129	свещ. Иван Кост. Радов	Провадия	утв.	КП
130	свещ. Петър Драганов	Лесичери, Вт	утв.	ЛП
131	Симеон Панчев	Етрополе	утв.	КП
132	Симеон Соколов	Трън	кас.	ЛП
133	Симеон хаджи Янчев	Кюлевча, Шн	утв.	КП
134	Стамен Христов	Босилеград	утв.	ЛП
135	Стефан Илиев Попов	Садина, Рз	утв.	ЛП
136	Стефан Стамболов	Лесичери, Вт	утв.	ЛП
137	Стоил Д. Попов	Хаджиоглу Пазарджик	кас.	КП
138	Стойко Стоянов	Кремиковци, Сф	утв.	ЛП
139	Стоян Брънчов	Орхание	утв.	ЛП
140	Тасе Станков	Босилеград	утв.	ЛП
141	Тевфик бей	Тутракан	кас.	КП
142	Тодор Балабанов	Враца	утв.	ЛП
143	Тодор Бурмов (1)	Габрово	утв.	КП
144	Тодор Бурмов (2)	Тръстеник, Рс	утв./отк.	КП
145	Тодор Икономов	Шумен	утв.	КП
146	Тодор поп Иванов	Плаково, Вт	висящ	КП
147	Тодор х. Станчев (1)	Бресте, Пл	утв./отк.	ЛП
148	Тодор х. Станчев (2)	Радиненец (Обнова), Пл	утв.	ЛП
149	Трендафил Иванов	Вълчедръм и Василовци	утв.	ЛП
150	Трифон Панов (1)	Лом	утв./отк.	ЛП
151	Трифон Панов (2)	Вълчедръм и Василовци	утв.	ЛП

152	Тютюнджи Осман	Варна	утв.	КП
153	Христо Баларев	Плевен	утв.	ЛП
154	Христо Бръснаров	Алфатар	утв.	КП
155	Христо Грънчаров	Цариброд	утв.	ЛП
156	Христо Самсаров	Ески Джумая	утв.	ЛП
157	Христо Симидов	Алтимир, Оряхово	утв.	ЛП
158	Христо Стефанов Границки	Кюстендил	утв.	ЛП
159	Христо Стоянов	София	утв.	ЛП
160	Хюсеин хаджи Ахмедов	Върбица	утв.	КП
161	Цанко Филчев	Щръклево, Рс	утв.	ЛП
162	Цвятко Манчев	Цариброд	утв.	ЛП
163	Цеко Ванков	Видин	утв.	ЛП
164	Цеко Вълчев (1)	Оряхово	утв.	ЛП
165	Цеко Вълчев (2)	Алтимир, Оряхово	утв./отк.	ЛП
166	Цеко Петков (1)	Белимел	кас.	ЛП
167	Цеко Петков (2)	Вълчедръм и Василевци	утв.	ЛП
168	Цочо Спасов Маринов	Троян	утв.	КП
169	х. Шакир Ефенди Исад (1)	Шумен	утв.	КП
170	х. Шакир Ефенди Исад (2)	Нови пазар	утв.	КП
171	Ячо Бръшлянов	Бохот, Пл	утв.	ЛП
	ДОПЪЛНИТЕЛНИ ИЗБОРИ 18.05. и 25.05.1880 г.			
1	Рангел Иванов	Кутловица	утв.	ЛП
2	Атанас Безириян	Видин	утв.	ЛП
3	Атанас Игнатиев	Трън	утв.	ЛП
4	Боне Велинов	Ново село, Сф	кас.	КП
5	Васил Радославов	Ловеч	утв.	ЛП
6	Васил Стоянов	Преслав	кас.	КП
7	Видин Кърстов	Росоман, Сф	кас.	КП
8	Димитър Мантов	Никопол	утв.	ЛП
9	д-р Васил Берон	Търново	утв.	ЛП
10	д-р Васил Берон	Върбица	утв./отк.	ЛП
11	Иван П. Славейков	Старо село, Вр	остав.	ЛП
12	Иван Стоянов	Тръстеник	утв.	ЛП
13	Илия х. Томакев Цанов	Лом	утв.	ЛП
14	Илия х. Томакев Цанов	Трън	утв.	ЛП
15	Калчо Пасков	Лясковец	утв.	ЛП
16	Калчо Симеонов	Габрово	утв.	КП
17	Кърсто Георгиев	Росоман, Сф	кас.	КП

18	Марко Велюв	Кула, Вд	утв.	ЛП
19	Михаил Паничерски	Бресте, Пл	утв.	ЛП
20	Никола (Колю) Върбанов	Кутловица	утв./отк.	ЛП
21	Никола Десев	Хаджиоглу Пазарджик	утв.	ЛП
22	Никола С. Стойчев	Преслав	утв.	ЛП
23	Никола С. Стойчев	Алтимир, Вр	утв./отк.	ЛП
24	Петко Каравелов	Видин	утв.	ЛП
25	Петър Чернев	Враца	утв.	ЛП
26	протоиерей Никола Икономов	Разград	утв.	КП
27	свещ. Тодор Петров	Белимел	утв.	ЛП
28	Първан Попов	Белимел	утв.	ЛП
29	Симеон Соколов	Трън	утв.	ЛП
30	Стоил Д. Попов	Хаджиоглу Пазарджик	утв.	КП
31	Тодораки Величков	Ясъ тепе, Вн	кас.	КП
32	Тома Кърджиев	Тетово, Рс	утв.	ЛП
33	Христо Дюкмеджиев	Самоков	утв.	ЛП
34	Цвятко Илчов	Кремиковци	утв.	ЛП
35	Юрдан Симеонов	Тутракан	утв.	ЛП
36	Юрдан Симеонов	Тетово, Рс	вис./отк.	ЛП
	ДОПЪЛНИТЕЛНИ ИЗБОРИ 25.01. и 1.02.1881 г.			
1	Александър Людсканов	Бяла, Рс		ЛП
2	Анко Ангелков	Тутракан		ЛП
3	Васил Стоянов	Преслав		КП
4	Гачо Цаков	Кула		ЛП
5	Джорджо Златарски	Кесарево, Вт		ЛП
6	Димитър х. Радоев	Осман Пазар		ЛП
7	Димитър Тонев	Ярлово, Сф		ЛП
8	Йоне Спасов	Росоман, Сф		ЛП
9	Кирик Цанков (1)	Старо село, Вр		ЛП
10	Кирик Цанков (2)	Тутракан		ЛП
11	Марко Балабанов	Лом		КП
12	Михаил Сарафов	Търново		ЛП
13	иконом п. Петър Арнаудов	Гагала, Рс		ЛП
14	Ради Иванов	Тетово, Рс		ЛП
15	св. Иван от с. Митровци	Кутловица		ЛП
16	Стоян Коцев	Ново село, Сф		ЛП
17	Тестиджили Мустафа	Ясъ тепе, Вн		ЛП
18	Филип Симидов	Бяла, Рс		ЛП
19	Христо Кръстев	Алтимир, Оряхово		ЛП

При цялата условност на партийната принадлежност, отразена в табл. 1, се оказва, че в генералните избори либералите получават 100 мандата при реални 87 депутати, а при консерваторите 63 избраници покриват 70 мандата. Явно, победата не е толкова категорична, но ако се извадят неактивните лица и се прибави невъзможността представителите на турското малцинство да участват в парламентарните битки поради езиковата бариера, става ясно откъде произлиза общото впечатление за пълна либерална доминация, което се засилва и след всеки касиран представител на опозицията.

Окончателно се утвърждава въведената при изборите за Първо ВНС и Първо ОНС практика за вписване на партийните водачи в списъците на няколко избирателни околии. Да си водач на повече от една листа, е привилегия не само за националните лидери на двете партии, но и за местни политически лица, които са познати в даден регион и имат потенциал за избор. В I ОНС това са 14 души, които покриват 41 мандата, докато в този парламент 16 депутати носят 34 мандата, което е несъмнен ръст. От друга страна, се наблюдава процес на „изчистване на политическата физиономия“ на партийните елити. Единствено П. Каравелов е избран на 4 места, а всички останали са с по два мандата, което е голяма промяна спрямо есента на 1879 г., когато 7 човека са избрани на повече от 3 места. Имената съвпадат до голяма степен. Сред тях са П. Р. Славейков, Т. Бурмов, епископ Кл. Бранички, Г. Тишев и Атанас Безириян. До тях е и войводата дядо Цеко Петков, но единият му мандат е касиран поради ниско участие на избирателите в първия ден. Новите лица в тази група са Н. Даскалов, Й. Наумов, Й. Теодоров, митрополит Симеон, Тр. Панов и Цеко Вълчев. Интересното е, че по партийна линия те са разпределени равномерно.

Както за Първото, така и за Второто ОНС историографската оценка на резултатите от вота (Palangurski 2023, p. 79) не обхваща комплексно наличните в протоколите числа, а се вглежда в отделни избирателни околии, за да се повтаря мантрата, че даден политик има нищожна подкрепа, без да се отчита партийното разпределение на кандидатите по околии за пълно оползотворяване на изборния ресурс от страна на партиите (Angelova 2011, p. 46). Неяснотите в протоколите създават объркване дори при определяне имената на избраните. Членовете на изборната администрация смятат тези лица за достатъчно познати и не си правят труда да посочват две или три имена. Типичен пример в това отношение е изборът на д-р Стоян Рафаилов Радославов в Смядово, записан само с фамилното си име в протокола. По тази причина русенският губернский лекар дълго време е объркван с бъдещия министър-председател д-р Васил Христов Радославов (Angelova 2011, p. 46). Последният действително е народен представител от родния си град Ловеч, но е избран по време на допълнителните избори през май 1880 г., и то преди да е придобил докторската си титла (Georgiev 2021, p. 29).

И в двете събрания утвърждаването на народните представители отнема доста парламентарно време. В изпълнение на чл. 21 от Временните правила, според които Народното събрание е „единственият съдия за правилността и действителността“ на изборите, на 26 март е избрана 10-членна комисия, която е натоварена със задачата да провери законността на вота по места, като в преценката си се базира на избирателните дневници на всяка околия, приложените към тях „книжа“, Конституцията и Временните правила. В пленарната зала обсъжданията, свързани с „редовността“ на изборите, започват на 31 март 1880 г. и приключват на 5 април (Dnevniitsi 1880, pp. 22, 49 – 151). Въз основа на заключенията, до които достига комисията, и на дебатите в хода на заседанията депутатите вземат решение да касират мандатите на 17 от избраните през януари представители. Причините, довели до обявяването на избора им за недействителен, са от различно естество и се припокриват с част от установените нарушения по време на изборите, свързани с неспазване на Временните правила.

При извършените проверки се констатира, че повсеместно е допусната една и съща грешка при тълкуването на чл. 19, в резултат на която на 13 януари 1880 г. изборите в повечето околии не са проведени, не се избира бюро и не се съставя протокол, тъй като административните власти преценяват, че явилите се избиратели са по-малко от $\frac{1}{4}$. На повечето места изборите се отлагат за 20 януари 1880 г., като се разчита, че тогава „ония избираеми, които добият най-много гласове, броят се за народни представители“ (Dnevniitsi 1881, pp. 892 – 895). Там, където изборите са „станали“ на първата дата, определена с княжески указ, се оказва, че част от избраните депутати са получили $\frac{1}{4}$ от гласовете, но не на всички избиратели, записани в избирателните списъци, а само на гласувалите през изборния ден. По тази причина в заседанията си на 2 и 3 април Народното събрание касира мандатите на девет народни представители: Симеон Соколов, Марин Дринов и Атанас Игнатиев от Трънска околия, Никола Върбанов и Рангел Иванов от Кутловишка околия (дн. Монтанско), Цеко Петков и Анто Георгиев от Белимелска околия, Стоил Попов и Йордан хаджи Иванов от Хаджиоглупазарджишка околия (Добричко) (Dnevniitsi 1880, pp. 83 – 84, 93, 100).

Друго нарушение на Временните правила, довело до отстраняване на народни представители от парламента, касае чл. 23, съгласно който „гражданските чиновници не могат да бъдат избираеми за народни представители в окръгът, в който служат, но те могат да бъдат избираеми в кой да е друг окръг“. Законодателят въвежда това ограничение с цел да се предотврати възможността за манипулиране на вота от страна на въпросните чиновници, които, като такива, имат „голямо влияние сред населението“ и могат да се възползват от поста, който заемат, в своя полза. При извършената проверка мандатната комисия установява, че на 20 януари 1880 г. във Върбишка околия е избран

Никола Балкански (КП), за когото се разбира, че по време на изборите все още е бил на „действителна служба“ като окръжен началник на Османпазарски окръг (Омуртагско) и че е „предал делата си“ на своя наместник едва на 15 февруари 1880 г. Неговият мандат е касиран на 31 март. Ден по-късно народните представители гласуват като незаконен и избора на врачанския кмет Иванчо Николакев (КП), който, като служебно ангажирано лице, няма право да се кандидатира за депутат. По време на същото заседание обаче е приет Георги Тишев (губернатор на Търновска губерния) като законно избран от Ловешки окръг, Дерманска околия, с аргумента, че „... той не седи в окръга, дето е бил избран, а оня окръг е само под негово ведомство... и е далеч...“. Същевременно Калчо Симеонов (КП) – председател на окръжния съвет в Габрово, избран в същата околия, се отказва доброволно от мандата си, като подава оставка, която е приета от Народното събрание на 1 април 1880 г. (Dnevniitsi 1880, pp. 64 – 66, 70, 73, 90).

Съгласно чл. 16 на Временните правила бюлетините, които не показват ясно избираемото лице или не са писани на официалния език, се считат за „бели“, т.е. за „недействителни“. Такъв случай се констатира в Кремиковска околия, Софийски окръг, където на 20 януари 1880 г. е избран „владиката“, без да се посочва конкретно име. В избирателния протокол е отразено като забележка, че „вероятно този владика е митрополит Мелетий Софийски“. Депутатите стигат до извода, че този въпрос е „малко тъмен“, и признават избора за недействителен. На свое заседание при закрити врата на 1 април Народното събрание обявява изборите в Росоманска околия, Софийски окръг, за „не станали“, а бюлетините, които са попълнени с две имена – за „бели“, позовавайки се на дефиницията в чл. 16. По тази причина мандатът на Йоно Спасов, избран за народен представител от тази околия, е касиран (Dnevniitsi 1880, pp. 76 – 78).

Предмет на дълги спорове в пленарната зала са нарушенията на избирателния процес, свързани с намесата на представители на администрацията, агитация, раздаване на „готови бюлетини“, даване на хора под съд, неправомерно задържане под стража на избиратели и на избрани за народни представители кандидати. Най-много нарушения са установени в околията от Русенска губерния. По този повод на 4 април 1880 г. П. Каравелов стига до извода, че „ни един избор в тази губерния няма без нередовности, но при всичките виждаме, че администрацията е агитирала... и за това предлагам или да се касират, или да се възложи на комисията да ги изследва...“. Заради „насилване“ на изборите Народното събрание обявява на заседанието си на 5 април за незаконен избора на разградския представител Георги Вълчанов (Dnevniitsi 1880, pp. 127 – 128, 144 – 145). Конституционното изискване за българско гражданство поставя под съмнение законността на избора на някои народни представители. Обсъждането на техния статут и последвалите разисквания, свързани с из-

сняване на проблема за поданството им, отнемат много време и енергия на депутатите и завършват с касирането на Иван Иванов (КП) като руски поданик (избран от Лясковска околия, Търновски окръг), Димитър Греков (КП) като румънски поданик (Тутраканска околия, Русенски окръг) и Евлоги Георгиев (КП) като руски поданик (избран от Тетовска околия, Русенски окръг). Споровете придобиват политически характер при обсъждане законността на избора на Д. Греков. Самият той заключава в едно от изказванията си в своя защита, че в случая се касае „...за изключването на един политически противник... а политическите страсти могат да завлекат човека и той бива готов да прави и това що не е съвестно... Всички знаят агитациите в последно време, които се правеха за да се добие вишегласие в Народното събрание“. П. Славеиков отрича политическите пристрастия като мотив за оспорване избора на Д. Греков, но съвсем не е случайно, че въпросът за неговото поданство е поставен за обсъждане не от друг, а именно от Стефан Стамболов (Dnevniitsi 1880, pp. 61 – 63, 115 – 127, 131 – 140). По този повод Симеон Радев пише: „Стамболов и неговата група влязоха в събранието като в завоювана страна, жадни за отмъщение... Стамболов не допускаше по отношение на консерваторите ни пощада, нито даже законност...“ (Radev 1973, p. 203). Въпреки несъгласието на мнозина депутати Евлоги Георгиев също не е признат за български поданик. Епископ Климент Браницки изразява възмущението си от „непоследователността“ в решенията на Народното събрание и от различния персонален подход: „човек, който има разни поданичества, приемаме като чист българин, а другия човек, който е заслужил за народа... ние не го приемаме“ (Dnevniitsi 1880, p. 140).

При проследяване на дебатите не може да не се констатира, че представителите на мнозинството в парламента са изключително пунктуални по отношение на спазването на Конституцията и на Временните правила при разглеждане законността на избора на депутати от Консервативната партия и много по-отстъпчиви при аналогични нарушения, когато се касае за либерали. Показателни са случаите с Костаки Буюклиоглу и д-р Стоян Радославов. В същото време, се приема за достатъчно заявлението на Никола Даскалов, Михалаки Колони и Димитър Мантов, че са български поданици, за да се утвърди изборът им като законен без никакви дебати и съмнения относно достоверността на твърдението им. Всички оценки за този поход срещу консерваторите са в диапазона от „политическа недалновидност“ до „недостойна за правителството дискусия“, особено по повод двойния стандарт по време на отстраняването на депутатите, набедени за чужди поданици (Manolova 1989, pp. 42 – 43), който не се посреща с разбиране и от „здравомислещите“ либерали (Marinov 1992, pp. 149 – 150). Малка утеха е, че през 1884 г., когато прави равностойна на близкото минало и грешките, които са ги извадили от властта през 1881 г., самото партийно ръководство признава, че е допуснало пет

грешки, като първата от тях, с тежки политически последици, е касирането на т.нар. чужди поданици (Stoyanov 1989, p. 55).

Второто ОНС е първото, което допълва своя състав чрез допълнителни избори, които са предвидени в закона като метод за попълване на освободените по различни причини места. В края на първата сесия (23 март – 4 юни 1880 г.) от състава на Събранието (171 депутатски места) постепенно се редуцират 14 мандата от избраните на повече от едно място и 21 от касираните, отказалите се и обявените за незаконно избрани. Вследствие на това парламентът се оказва със 136 депутати, имащи права към момента. „Държавен вестник“ ги обявява за „действителни представители“⁹ с една малка неточност в публикувания списък. В него фигурира и д-р Константин Стоилов, който за втори път подава оставка като неотговарящ на конституционното изискване за възраст. Така за втората сесия на парламента остават 79,5% от представителите. Този процент удивително прилича на постигнатото ниво от първия – 75,46 % от предвиденото. Трябва да се има предвид, че по време на проверките е взето решение девет депутати (митрополит Мелетий Софийски, Тодор поп Иванов, Терджуман Ахмед, Идризоглу Ахмед, Ниязи бей, Тевфик бей, Георги Геров, Бекир Хасан ефенди, Тодор Бурмов), за избора на които има съмнения за нередности, да останат „висящи“ до изясняване на обстоятелствата от анкетна комисия, която да „изследва“ и изборите в околииите, в които са констатирани нарушения.

Попълването на една пета от състава е сериозна политическа задача и министърът на вътрешните работи Георги Тишев подхожда внимателно и отговорно към нея. На основание доклад на председателя на парламента П. Р. Славейков към указа на княз Александър I за свикване на избирателите на 18 и 25 май 1880 г. са публикувани две специално изготвени „ведомости“, които посочват всеки освободен и касиран мандат, както и изборните колегии, където трябва да се проведат допълнителните избори¹⁰. Те се реализират по вече добре познатата схема на участие на избирателите – в първия ден необходимото ниво от четвърт участници във вота се покрива само в пет околии, излъчващи шестима депутати. Останалите са избрани във втората неделя – вече очертаваща се традиция и още едно доказателство, че тази система отново не работи.

Този вот също не минава без проблеми и курioзни случаи. В Преславска околия се стига дотам, че вторият свободен мандат се попълва чак на 8 юни 1880 г. – две седмици след определената втора дата. В Тетовска избирателна околия пък вместо един се избират двама депутати. Събранието утвърждава единия от избраните – Тома Кърджиев, а вторият – Йордан Симеонов, остава „висящ“. Впоследствие е решено, че изборната администрация има право да избере двама души. Спорният депутат се отказва от този избор, тъй като е победител в още една околия, и администрацията на парламента и Министер-

ството на вътрешните работи обявяват мястото за „свободно“. Така Тетовска околия отново се оказва в списъка и за вторите допълнителни избори, проведени в началото на 1881 г., и за пръв и последен път парламентът търпи промяна в своя вече определен състав за генералния вот.

При тези избори също е актуална идеята, че националните водачи могат да „изтеглят“ народни представители от вторите редици на партиите. Тандемът П. Каравелов – Ат. Безириян, въпреки че мандатите и на двамата са утвърдени, отново се явява и печели изборите във Видин. Сметката е елементарна – първият впоследствие освобождава мястото си в Търново, а вторият – в Кула, и така две от либералните крепости към момента имат възможност отново да изберат партийни лица на следващите допълнителни избори.

Непосредствено след откриването на втората редовна сесия на II ОНС на 15 октомври 1880 г. новоизбраните депутати полагат клетва. Сформираната тричленна комисия за проверка на допълнителните избори от 18 и 25 май 1880 г. представя доклада си на 20 октомври. Въз основа на информацията от избирателните протоколи и на посочените нарушения народните представители касират мандата на четирима от новоизбраните депутати. Поради вписаните в избирателния протокол недостоверни данни за броя на избирателите в околията и произтичащото от това некоректно изчисляване на получените гласове в първия изборен ден мандатът на Тодораки Величков от околия Ясъ тепе (Ветрино), Провадийски окръг, е касиран. Неспазването на конституционното изискване за възраст става причина Народното събрание да не утвърди избора на Кърсто Георгиев (Росоманска околия), а Иван Славейков, избран от Староселска околия, да подаде оставка. Поради нарушаване на чл. 23 от Временните правила депутатите касират Боне Велинов (Новоселска околия), който е старши стражар в Софийски окръг (Dnevniatsi 1881, pp. 790 – 791, 806 – 808, 813 – 815).

Необичаен е случаят, довел до касирането на Васил Стоянов, избран от Преславска околия, Шуменски окръг. Членовете на комисията докладват за наличието на два протокола от изборния ден, в които липсва информация както за членовете на избирателното бюро, така и за избраните народни представители и за броя на гласовете, които са получили. Регистрирани са и различни от тези на писарите почерци, което според тях означава, че протоколите са „майсторосани“. Наред с това смущава и фактът, че изборите са проведени на 8 юни вместо на 18 или 25 май съгласно княжеския указ. Потърпевшият В. Стоянов твърди, че разполага със свидетелство от областния управител за избирането му за депутат, и изказва своето възмущение пред Народното събрание. Впечатлението за нещо „незаконно“ се засилва и от факта, че на 18 май от същата околия е избран Никола Стойчев, т.е. датите за провеждане на допълнителните избори са били известни. Всичко това дава основание на народните представители да определят избора на В. Стоянов като „незаконен“ и

да касират мандата му. Впоследствие се оказва, че д-р К. Стоилов се отказва от кандидатурата си за народен представител непосредствено преди допълнителните избори. По тази причина на 14 май е издаден княжески указ № 214 за провеждане на избори в Преславска околия на 8 и на 15 юни 1880 г. Тъй като от Министерството на вътрешните работи пропускат да го подадат за обнародване, изборът на Васил Стоянов е признат за незаконен поради неспазване на изискването, заложено в чл. 6 от Временните правила. Дори след установяване на фактите Народното събрание отказва да го признае за законно избран депутат (Dnevniitsi 1881, pp. 808 – 810, 947 – 964).

На 27 октомври 1880 г. по време на 67-ото заседание анкетната комисия представя рапорта си за станалите „нередовности“ по време на генералните избори в част от избирателните околии в Софийска, Търновска и Русенска губерния. Тя е първа по рода си и е сформирана в началото на юни със задачата да проучи дали е „станал“ правилно изборът на някои от „висящите“ и касираните депутати, дали е имало намеса от страна на администрацията в изборния процес, която да е довела до ограничаване свободата на избирателите, и дали е повлияла на резултатите от вота. След направените проверки са установени сериозни нарушения на Временните правила, които дават основание на народните представители да не признаят законността на изборите в съответните околии, както и да касират мандатите на пет от „висящите“ депутати, в т.ч. митрополит Мелетий Софийски, Георги Геров, Бекир Хасан ефенди, Тевфик бей, Ниязи бей, както и на д-р П. Минчович (Dnevniitsi 1881, pp. 769 – 770, 902 – 904, 912 – 921).

В края на втората сесия на парламента се оказва, че отново има места за попълване – 19, или наполовина по-малко от първите допълнителни избори, но все пак 11% от депутатите, което е достатъчен ресурс за удовлетворяване партийните интереси на либералите и за някакъв реванш от страна на опозицията. На 15 декември 1880 г. е издаден и съответният указ на княза за свикване на избирателите на 25 януари и на 1 февруари 1881 г.¹¹. Интересното е, че указът е подписан три дни преди закриването на сесията, с което се прави опит за налагане на юридическа приемственост в процеса на формиране на парламентарния състав. Явно, председателят на парламента и Министерството на вътрешните работи предприемат мерки с цел да предотвратят възникването на правен казус при вторите допълнителни избори, свързан с предстоящото влизане в сила (17 декември 1880 г.) на приетия от парламента първи избирателен закон. Ето защо още на 9 декември Н. Сукнаров отправя нужния доклад към Министерството и на основание чл. 27 от Временните правила избирателите от определените околии се свикват на избори. Това е последният акорд на оказалите се устойчиви и жилави в исторически план „временни правила“, приети от УНС, и още едно доказателство, че въпреки трудностите в юридическия

си капацитет властта се опитва да спазва класическите правни принципи. Въпреки наличието на закон се приема, че веднъж създаден по едни правила, парламентът трябва да обновява своя състав по тях – нещо, което още съвременниците и първи изследователи на разглежданата проблематика не улавят при своя анализ (Sarafov 1885, р. 32) или напълно игнорират като факт (Galunov 2010, р. 56 – 71).

Предвид това, че избори се провеждат само в 17 избирателни околии, не се очаква класическа изборна кампания. Това усещане обаче е измамно, тъй като две седмици по-рано са насрочени поредните избори за окръжни съвети, които поглъщат цялата политическа енергия на обществения сблъсък, което се отразява на вота в околииите, ангажирани и в парламентарния вот (Raykinski 2002, pp. 33 – 37). Битката за бъдещето на Конституцията съвсем логично се отразява и върху тези избори. Списъкът на избраните показва, че управляващите успяват да постигнат своята цел. Сред новите депутати, наред с редовите кадри се появяват и важни фигури като Киряк Цанков, Михаил Сарафов, Александър Людсканов и Филип Симидов. Консерваторите все пак имат един малък реванш – Васил Стоянов. Касиран при първите допълнителни избори, той отново получава доверието на гражданите от Преслав, а бившият министър Марко Балабанов е избран в Лом. Изборът им обаче остава само на страниците на „Държавен вестник“¹², тъй като на хоризонта се задава Режимът на пълномощията и избраните така и не достигат до парламента.

* * *

Второто Народно събрание се конституира чрез едни генерални и два допълнителни избора, проведени в период от една календарна година, но така и не успява да заседава в предвидения количествен състав. Вотът се извършва по Временните правила, приети от Учредителното народно събрание през април 1879 г. Това още веднъж показва колко е трудно въвеждането на модерно законодателство в практиката. За втори пореден път опозицията печели вота. Изборните резултати категорично показват, че търсеното чрез Временните правила масово участие на избирателите го няма, а високият изборен праг в първия ден на вота е нереалистично очакване и трябва да бъде премахнат. Въпреки това той се запазва и в текста на първия редовен закон, приет от II ОНС. Нарушенията в избирателния процес остават почти същите като тези, които са установени и при предходното събрание, но много често преекспонирани или negliжирани с политическа цел, тъй като парламентът продължава да играе ролята на съдебна инстанция и сам преценява законността на избора.

Всички негативни оценки за ниската избирателна активност трябва да бъдат игнорирани, а резултатите да се погледнат по друг начин. Не е възможно по-висока активност, при положение че всички 287 452 избиратели в страната трябва да осъществят своето право чрез 99 избирателни гнезда.

На теория едно изборително бюро трябва да може да посрещне повече от 2900 граждани за 8 часа. От протоколите обаче е видно, че повече от 3000 избиратели са гласували само в 4 околии – Садина (3182), Роман, Силистренско (3194), Терби (Капитан Петко), Шуменско (3036) и Алфатар (4834), но достоверността на тези резултати винаги е поставяна под съмнение.

Изборният процес, свързан с II ОНС, води до ускорено и окончателно изграждане на партийните структури на либерали и на консерватори. Тук не става въпрос само за функционирането на централни ръководства и партийни органи, приемането на уставни и програмни документи, а за окончателното сформирание на локални групи по градове и в част от селата, които се идентифицират с партиите и с тяхната програма на национално ниво и участват в местната власт. Разбира се, тези прояви не са еднакво видни в отделните региони. Там, където възрожденските процеси не са толкова ярки преди 1879 г., много по-бавно се стига до изграждане на партийния модел, тъй като влиянието на старите социално-икономически, обществени и образователни връзки все още е голямо, а доминацията на бившите чорбаджии, висшето духовенство и местното свещеничество в обществените дела продължава да е решителна. Затова ролята на окончателно създадените партийни конфигурации не е еднаква – Северозападна и Централна България несъмнено са под контрола на Либералната партия, докато смесените райони на североизток и югозапад са много по-тясно свързани с Консервативната партия. Обикновено в историческите съчинения се изтъква, че част от депутатите са избрани с резултат над 90%, но от направения още от М. Сарафов анализ на протоколите става ясно, че това са само 27 мандата, докато в същото време 78 мандата са избрани с гласове до 70 – 71% от гласувалите. Това означава, че поне една трета от гласовете са подадени за друг кандидат или листа, което е ясна индикация за наличието на друга партийна група (Sarafov 1885, pp. 36 – 43).

Разбира се, роля играят и националните противоречия в градове и региони, където има сериозни малцинствени групи. Неочаквано, но не толкова за съвременниците, колкото за изследователите, редица изборителни околии сформират и запазват за дълго време своите политически предпочитания и обикновено гласуват в една посока, независимо от всички подозрения за манипулация и насилие. Това не означава автоматично, че се избират едни и същи лица. Въпреки доминацията на една партия и първото впечатление, малко неочаквано се оказва, че 80 души от 152 избрани на генералните избори във II ОНС са били и в I ОНС, а 72 са нови депутати.

Големият сблъсък по оста „за“ или „против“ Конституцията действително обхваща общественото мнение и изборните резултати спомагат за окончателното оформяне на непреодолима разделителна линия, която ще взриви политическата система на 27 април 1881 г. и това ще изпрати II ОНС в историята. Очертава се поредната традиция – българският парламент трудно ще завърш-

ва своя конституционно определен мандат.

Благодарности

Статията е подготвена по проект „Парламентарният корпус на България – персонални, политически и социални аспекти (1879 – 2022 г.)“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор № КП-06-Н70/7 от 13.12.2022 г.

БЕЛЕЖКИ

1. Държавен вестник, бр. 15, 1 дек. 1879 г.
2. Пак там, бр. 16, 8 дек. 1879 г.
3. Пак там, бр. 22, 9 ян. 1880 г.
4. Целокупна България, бр. 15, 23 авг. 1879.; бр. 16, 26 авг. 1879 г.; Държавен вестник, бр. 18, 22 дек. 1879 г.
5. Държавен вестник, бр. 19, 1 ян. 1880 г.
6. Общ брой избиратели (мъже): 524 239 в т.ч. от 21 до 30 години – 151 209; от 31 до 40 – 144 676; от 41 до 50 – 101 596; от 51 до 60 – 54 392 и над 60-годишна възраст – 72 366. Вж: Statisticheskо byuro 1890, pp. 10 – 12.
7. Държавен вестник, бр. 23, 26 ян. 1880 г.
8. ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 36, л. 20 – 21.
9. Държавен вестник, бр. 42, 10 май 1880 г.
10. Пак там, бр. 41, 3 май 1880 г.
11. Пак там, бр. 98, 5 ян. 1881 г.
12. Пак там, бр. 52, 11 февр. 1881 г.

ЛИТЕРАТУРА

- АНГЕЛОВА, Р., 2011. *Миналото на Шумен 1878 – 1912*, с. 46 – 47. Велико Търново: Фабер. ISBN: 978-954-400-581-8.
- ГАЛУНОВ, Т., 2010. *Мажоритарната система и парламентарните избори в България (от възстановяването на българската държавност до началото на деветдесетте години на XIX век)*, с. 56 – 71. Велико Търново: Фабер ISBN: 978-954-400-391-3.
- ГЕОРГИЕВ, Б. et al., 2019. *История на Шумен*, с. 284. Велико Търново: Ивис. ISBN: 978-619-205-133-4.
- ГЕОРГИЕВ, Б., 2021. *Миражът за „Велика България“. Животът и дейността на д-р Васил Радославов (1854 – 1929)*, с. 29. Второ доп. и прераб. издание, Велико Търново: Ивис. ISBN: 978-619-205-172-3.
- ГЕШЕВА, Й., 2013. *Консерваторите, партията, личностите и изграждането на българската държава 1879 – 1886 г.* София: Дио Мира. ISBN: 978-954-2977-06-3.

- ДИМИТРОВ, И., 1991. Политически партии и борби за надмощие в Княжество България (1879 – 1881). В: ХРИСТОВ, Х. et. al. (ред.). *История на България. Т. 7.: Възстановяване и утвърждаване на българската държава. Националноосвободителни борби (1878 – 1903)*, с. 105. София: Издателство на БАН.
- ДНЕВНИЦИ, 1880. *Дневници на Второто Обикновено народно събрание (отворено на 23 март – закрито на 4 юни 1880). Стенографически протоколи*. София: Книгопечатница на Янко С. Ковачев.
- ДНЕВНИЦИ, 1881. *Дневници на Второто Обикновено народно събрание: Втора редовна сесия (отворена на 15 октомври – закрита на 20 декември 1880). Стенографически протоколи*, кн. 1. София: Държавна печатница.
- ДРЯНОВСКИ, Б., 2003. *Изграждане на българска администрация и гражданско общество във Варна и Варненска губерния след Освобождението (1878 – 1880 г.). Документи и материали*, с. 232 – 258. Варна: Славена. ISBN: 954-579-281-7.
- ИРЕЧЕК, К., 1995. *Български дневник*, Т. I. Второ фототипно издание, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. ISBN: 954-430-374-X.
- МАНОЛОВА, М., 1989. *Парламентаризмът в България 1879 – 1894*. София: Издателство на БАН.
- МАРИНОВ, Д., 1992. *Стефан Стамболов и новейшата ни история: Летописни спомени и очерки*, Ч. 1. Второ издание, София: Български писател. ISBN: 954-443-042-3.
- МЕТОДИЕВ, В., 2016. *Конституционният дебат в българския парламент през XIX век*, с. 18. София: Издателство на Нов български университет. ISBN: 978-9-54-535934-7.
- НАЗЪРСКА, Ж., 1999. Етническите и религиозните малцинства в Българския парламент (1879 – 1885). *Исторически преглед*, LV (1 – 2), с. 7 – 8.
- ПАЛАНГУРСКИ, М., 2023. Първото народно събрание – избори, конституиране и състав. *Исторически преглед*, LXXIX (2), с. 79. ISSN: 0323-9748.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 2022. *Климент Бранички и Търновски (Васил Друмев) 1841 – 1901*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN: 978-618-208-300-7.
- ПЕТРОВ, М., 1975. Правителството на митрополит Климент (1879 – 1880). *Исторически преглед*, XXXI (5).
- РАДЕВ, С., 1973. *Строителите на съвременна България*, Т. I. София: Български писател.
- РАЙКИНСКИ, И., 2002. *Врачанският край от Освобождението до*

прага на XX век: Политически живот. Враца: Регионален исторически музей с художествена галерия.

САРАФОВ, М., 1885. Нашите легислативни избори. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец*, IV (16).

СТАТИСТИЧЕСКО БЮРО НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ, 1890. *Окончателни резултати от преброяване на населението на 1 януари 1881 г.*, с. 10 – 12. София: Печатница Б. Зилбер.

СТОЯНОВ, И., 1989. *Либералната партия в Княжество България 1879 – 1886*. София: Наука и изкуство.

ЯНЧЕВ, В., 2006. *Армия, обществен ред и вътрешна сигурност: Българският опит 1878 – 1912*, с. 61 – 63. София: ИФ-94. ISBN: 954-9445-02-X.

Acknowledgments & Funding

The article was prepared with the financial support of Funding agency FNI, Grant number КП-06-Н70/7 / 13.12.2022

REFERENCES

ANGELOVA, R., 2011. *Minaloto na Shumen 1878 – 1912*, pp. 46 – 47. Veliko Tarnovo: Faber [in Bulgarian]. ISBN: 978-954-400-581-8.

GALUNOV, T. 2010. *Mazhoritarnata sistema i parlamentarnite izbori v Bulgaria (ot vazstanovyavaneto na balgarskata darzhava do nachaloto na devetdesette godini na XIX vek)*, pp. 56 – 71. Veliko Tarnovo: Faber [in Bulgarian]. ISBN: 978-954-400-391-3.

GEORGIEV, B. et al., 2019. *Istoria na Shumen*, p. 284. Veliko Tarnovo: Ivis [in Bulgarian]. ISBN: 978-619-205-133-4.

GEORGIEV, B., 2021. *Mirazhat za “Velika Bulgaria”. Zhivotat i deynostta na d-r Vasil Radoslavov (1854–1929)*, p. 29. 2nd edn, Veliko Tarnovo: Ivis [in Bulgarian]. ISBN: 978-619-205-172-3.

GESHEVA, Y., 2013. *Konservatorite, partiyata, lichnostite i izgrazhdaneto na balgarskata darzhava 1879 – 1886 g.* Sofia: Dio Mira [in Bulgarian]. ISBN: 978-954-2977-06-3.

DIMITROV, I., 1991. *Politicheski partii i borbi za nadmoshtie v Knyazhestvo Balgaria (1879 – 1881)*. In: HRISTOV, H. et al. (red.). *Istoriata na Balgaria. T. 7.: Vazstanovyavane i utvarzhdavane na balgarskata darzhava. Natsionalno-osvoboditelni borbi (1878 – 1903)*, p. 105. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].

DNEVNITSI, 1880. *Dnevniitsi na Vtoroto Obiknoveno narodno sabranie (otvoreno na 23 mart – zakrito na 4 yuni 1880)*. *Stenograficheski protokoli*. Sofia: Knigopechatnitsa na Yanko S. Kovachev [in Bulgarian].

- DNEVNITSI, 1881. *Dnevniitsi na Vtoroto Obiknoveno narodno sabranie: Vtora redovna sesiya (otvorena na 15 oktomvri – zakrita na 20 dekemvri 1880). Stenograficheski protokoli*, kn. 1. Sofia: Darzhavna pechatnitsa [in Bulgarian].
- DRYANOVSKI, B., 2003. *Izgrazhdane na balgarska administratsia i grazhdansko obshtestvo vav Varna i Varnenska gubernia sled Osvobozhdenieto (1878 – 1880 g.). Dokumenti i materialy*, pp. 232 – 258. Varna: Slavena [in Bulgarian]. ISBN: 954-579-281-7.
- IRECHEK, K., 1995. *Balgarski dnevnik*, T. I. 2nd edn, Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [in Bulgarian]. ISBN: 954-430-374-X.
- MANOLOVA, M., 1989. *Parlamentarizmat v Bulgaria 1879 – 1894*. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].
- MARINOV, D., 1992. *Stefan Stambolov i noveyshata ni istoria: Letopisni spomeni i ocherki*, vol. 1. 2nd edn, Sofia: Balgarski pisatel [in Bulgarian]. ISBN: 954-443-042-3.
- METODIEV, V., 2016. *Konstitutsionniyat debat v balgarskia parlament prez XIX vek*, p. 18. Sofia: Izdatelstvo na Nov balgarski universitet [in Bulgarian]. ISBN: 978-9-54-535934-7.
- NAZARSKA, Zh., 1999. Etnicheskite i religioznite maltsinstva v Balgarskia parlament (1879 – 1885). *Istoricheski pregled – Historical Review*, LV (1 – 2), pp. 7 – 8 [in Bulgarian].
- PALANGURSKI, M., 2023. Parvoto narodno sabranie – izbori, konstituirane i sastav. *Istoricheski pregled – Historical Review*, LXXIX (2), p. 79 [in Bulgarian]. ISSN: 0323-9748.
- PETKOV, P. St., 2022. *Kliment Branitski i Tarnovski (Vasil Drumev) 1841 – 1901*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian]. ISBN: 978-618-208-300-7.
- PETROV, M., 1975. Pravitelstvoto na Mitropolit Kliment (1879 – 1880). *Istoricheski pregled – Historical Review*, XXXI (5) [in Bulgarian].
- RADEV, S., 1973. *Stroitelite na savremenna Bulgaria, T. I*, p. 187. Sofia: Balgarski pisatel [in Bulgarian].
- RAYKINSKI, I., 2002. *Vrachanskiyat kray ot Osvobozhdenieto do praga na XX vek: Politicheski zhivot*. Vratsa: Regionalen istoricheski muzey s hudozhestvena galeria [in Bulgarian].
- SARAFOV, M., 1885. Nashite legislativni izbori. *Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo – Periodical of the Bulgarian literary society*, IV (16) [in Bulgarian].
- STATISTICHESKO BYURO NA KNYAZHESTVO BULGARIA, 1890. *Okonchatelni rezultati ot prebroyavane na naselenieto na 1 yanuari 1881 g.*, pp. 10 – 12. Sofia: Pechatnitsa B. Zilber [in Bulgarian].
- STOYANOV, I., 1989. *Liberalnata partia v Knyazhestvo Bulgaria 1879 – 1886*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

YANCHEV, V., 2006. *Armia, obshtestven red i vatreshna sigurnost: Balgarskiyat opit 1878 – 1912*, pp. 61 – 63. Sofia: IF-94 [in Bulgarian]. ISBN: 954-9445-02-X.

THE SECOND NATIONAL ASSEMBLY: ELECTIONS, ESTABLISHMENT, AND COMPOSITION

✉ **Prof. Milko Palangurski, DSc.**

ORCID iD: 0000-0003-0586-1427

WoS Researcher ID: ABC-6802-2020

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: m.palangurski@ts.uni-vt.bg

✉ **Dr. Hristina Hristova**

ORCID iD: 0000-0001-6468-4059

WoS Researcher ID: AHC-7462-2022

State Military History Archives

5000 Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: hr.hristova@gmail.com